

Jūratė STAUSKAITĖ

IEŠKANTIEMS APREIŠKIMO

Apie Tomą, Antaną ir meną

Neatsimenu, kada ir kaip Tomas Sakalauskas tapo Mončio apologetu. Pabrėžiu šį žodį, kaip išskirtinę rašančiojo savybę – išvelgti tai, ko kiti nepastebi, kūrybines galias iškelti virš kasdienybės, virš buities kiek įmanoma aukščiau, kad tos asmenybės taptų švyturiais. Taip klostėsi su visais, pradedant Miltiniu, pildant sąrašą Mačerniu, Gudaičiu, Truikiu, Petruliu, Eidukevičiumi...

Tomo knygos skiriasi viena nuo kitos, nes jų formą diktavo ne profesiniai rašančiojo įgūdžiai ar įgeidžiai, o aprašomojo herojaus esmė, geluonis. Pakylėtai tikėjo jų kūryba, atmesdamas asmeniškumus, įtakas ir subjektyvias nuomones. „*Menininkas ne informuoja, bet apreiškia*“, – šventai laikėsi šio principo savo pasakojimuose ir mokėsi iš tų, kurie jį įkvėpdavo. Pažinęs juos Tomas rado savo gyvenimo kredo, įvardytą tiesiog susitikimais: „*Aš negaliu būti pats vienas. Man nepakanka manęs, kad būčiau savimi.*“ Todėl jis ėjo pas tuos, kuriuos norėjo suprasti, aprašė gėrį, kurį skleidžia jo adoruojamų herojų kūriniai. Akivaizdus šakninis principas – su atkaklaus seklio tikslumu po krislelį surinkęs liudijimus, imdavo budavoti formą, kurios neįmanoma pritaikyti niekam kitam, tik TAM herojui (prisiminkim Juozo Miltinio „Monologus“, Antano Gudaičio „Dialogus“ ir pan.).

Todėl instinktyviai gindavosi, kai būdavo lyginamas su prancūzų meno istoriku Henri Perruchot: „*Jis rašė vieną knygą apie skirtingus herojus.*“

Mončys imponavo Tomui labiausiai. Gal ir todėl, kad eidamas sudėtingu skulptoriaus gyvenimo keliu, nuklysdamas į pašalius, į takelius, vingiavusius praeities atodangomis, tiesiog pamilo šį žmogų – lietuvišką ąžuolą, ne savo noru išisaknijusį... Prancūzijos širdyje.

Tomas pasiklojė savo metodu – tai nuoseklus, kone fanatiškas ieškojimas smulkausių detalių, užuominų, aprašymų ir, žinoma, žmonių, kurie galėtų ką nors žinoti, atsiminti, komentuoti (jų sutikta ir apklausta apie 30).

Pirmas etapas – biblioteka, viskas, ką įmanoma rasti lietuvių (Mončio atveju ir prancūzų) literatūroje. Vaizdinės informacijos kaupimas – herojaus ir jo kūrinių fotografijos. Tada žmonės, pradedant artimaisiais – sesuo, giminės, draugai, pažįstami, už ko tik pasitaikė užkliūti (knygoje paminėtos visų pavardės). Stulbina atidumas kiekvienai buities detalei, kartais lyg ir nereikšmingam faktui, nuomonei, įspūdžiui arba replikai, gal net pertekliniam atvirumui. Tuo pat metu susiklosto ir knygos forma – pagrindinė rašančiojo ašis, apie kurią suksis įvykiai, skleisis charakteris, savo paslaptis atvers kūriniai, stebins begalinė empatija savo personažui. Tai užimdavo visą jo dienotvarkę, įskaitant mintis ir net gyvenimo būdą, remiantis ištarne: „o JIS sakė taip ir taip, o JIS gyveno taip ir taip, o JIS pasielgtų va šitaip...“ Iki to momento, kol knyga iškeliaudavo leidyklon. Ant rašomojo stalo gula herojaus kūrinių reprodukcijos, studijos siena aplimpa jo portretais, parodų plakatais, ištraukomis iš spaudos, išmintingųjų citatomis... TUO METU niekas kitas – nei iš praeities, nei iš ateities neturi teisės egzistuoti, trukdo net kokia nors nereikšminga dabarties smulkmena.

Jau turėdamas šiek tiek medžiagos, ieško gyvo kontakto. Susirašinėja laiškais, klausinėja – skverbiasi gilyn, gilyn po centimetrą, po metrą. Kai prisikasa iki nebeįveikiamo grunto, reikia paties herojaus – juk jis gyvas, yra čia pat. Sutariama kelionė į Paryžių. Niekad jame nebuvęs, Tomas šį miestą žinojo „atmintinai“. Ten vaikš-

čiojo daugelis jo herojų, susijusių su mūsų meno istorija ir su istorija apskritai. Tomas turėjo didelį, jau beveik nušiuosų Paryžiaus žemėlapi, ranka pažymėjęs tikriausiai visus muziejus ir galerijas, be vargo galėjo išvardyti net gatves ir namo numerius. Paryžių buvo įsimylėjęs nuo jaunystės, kaip ir mes visi, uždaryti nuo pasaulio, kad nepatirtume jo žavesio, pagundų ir įvairovės. „Man nereikia ten važiuoti, – sakydavo, – aš ten tiesiog esu.“

Visa tai bemaž pasitvirtino, kai patį Mončį ėmė vedžioti po vietas, kuriose šis paryžietis net nebuves. Pakylėtas Tomo entuziazmas netiko tyliam, lėtam Antano būdai ir stotui (tuo metu jis jau sunkiai vaikščiojo, nebedirbo, tiesiog gyveno – ramiai ir romiai). Porą savaitių, sulig kraštais pripildytų Mončio, praleidau ir aš. Tomas jau buvo įkaitinęs paskutinį rašymo etapą – pokalbius su herojumi. Kartu kasdien valgydavo pusryčių kiaušinių, vakarais vėsinosi kalbomis ir pigiu raudonuaju vynu, kurio „statinė“ slaptame Mončio kampelyje neišsekdavo. Radau juos atvykusi iš tarptautinės grafikos trienalės Frechene. Jos šurmuly, ištaingumas ir tuštybė akimirksniu išblėso, vos įžengiau į mažutį Antano butuką septinto aukšto palėpėje *La Marois* gatvėje. Virtuvę čia atstojo belangė patalpėlė, į kurią patekdavai, šiaip ne taip prasispraudęs pro ištiestą dvigulę sofa-lovą „salone“, už jo sienos dar tilpo kuklus šeimininko guolis. Ta paprasta jauki butis išsyk įmetė į tikrąją, daugelio aprašytą Paryžiaus menininkų atmosferą ir neišsisklaidė per visą svečiavimosi laiką. Tapau tų smarkiai užsiėmusių vyrų globėja ir, greitai susipažinusi su kvartalo gastronomija, ėmiausi šeimininkės pareigų.

O jiedu šnekėdavosi. Jau buvo prišnekėję daugybę išmargintų popieriaus lapų (Tomas visada rašė tik ranka, dažnai dirbo be jokio diktofono). Jų bendravimo stilių apibūdina vienas epizodas: Tomui susiruošus „dienos seansui“, Mončys pranešė: „*Šiandien nesikalbėsime, neturėsiu laiko, nutariau išsiplauti galvą...*“

Išskirtinį Antano charakterio bruožą liudija ir kitas nutikimas. Pagaminau lietuvišką žirnienę su puikiomis kiaušinių ausytėmis bei uodegėlėmis, kurių įsigijau nuostabiame turguje, esančiame netoliese. Ta proga Antanas pasikvietė Žibuntą Mikšį, o mano žirnienė buvo deramai pagarbinta pagyromis ir padėkomis, atmieštomis

prisiminimais apie Lietuvą. Vėliau, kai nukeliavome iki Vandėjos, kur ištaingingoje jo buvusios žmonos Florence Martel rančioje anuomet vykdavo plenerai, Antanas paprašė, kad tą lietuvišką patiekalą pagaminčiau visiems dalyviams (toks buvo paprotys). Sulakstė pas ūkininką, nupirko ausyčių ir žirnių, suorganizavo didžiulį katilą (ausytės žirnieneje virė pusę paros). Kad viskas atrodytų dar lietuviškiau, pasirūpinome rūgusiu pienu ir burokėliais – „šaltibarščiai privalomi“. Atėjus tradiciniam vakarui, visi smalsiai lūkuriavo, išsirikiavę lauke prie ilgo stalo. Pilant šaltibarščius, pasigirdo džiaugsmingas šurmuly – „raudona pieno sriuba“, pradėta ragauti, atsargiai tyrinėjant ingredientus ir linksmai krykštaujant. Keblumų kilo, ėmus į lėkštes dėti delikatesines kiaušinių ausytes. Krykštavimą nustelbė nuostaba ir sutrikimas. Peiliais atsargiai knebinėdami, kad puikiąją odelę atskirtų nuo kremzlės, prancūzai, atrodo, tokias vaišes suprato kaip *fluxus* pokštą ir ėmė nuoširdžiai kvatotis... Stalo gale sėdinčio Mončio veidas nusidažė burokėlių spalva. Įtūžęs atsiplėšė nuo kėdės ir pripuolęs užvožė katilo dangtį... Iš svečių priimti priklausančią sumą už vakarienę griežtai atsisakė, prancūzų pusėn metęs niekinamai pagiežingą žvilgsnį. Lietuvišką delikatesą visą savaitę valgėm keturiese: aš, Tomas, Antanas ir Florence vyras vokitietis.

Bet gal geriausiai jautrų Antano būdą atspindi šis mano patyrimas. Vieną „nekalbėjimo“ dieną jis laukė savo vaikų – Sabinos ir Andriaus. Abu paaugliai retsykiais apsilankydavo pas tėvą pietų. Tos dienos ritualo negalėjo pakeisti nė viena žemiška būtybė, net koks prezidentas ar popiežius. Mončiui tai buvo didžiosios iškilmės, gal net mišios, nes jau išvakarėse jis virsdavo TĖVU. Pietų gaminimas virtuviniame sandėliuke – iškilmų topas, kur kiekviena detalė kruopščiai apmąstyta, turėjo tikslią savo vietą ir paskirtį, sušildytą meile. Tapdavo aišku, kad mudu turim dingti. Nors tai, žinoma, nebuvo problema – Tomas ir taip kasdien tampydavo mane savo „atmintinai žinomomis“ Paryžiaus gatvelėmis, pakeliui užsukdamas ne į kokią nors jaukią, anuomet ypač godotiną kavinukę, bet b ū t i n a i į muziejų ar muziejuką. Beje, būtent viename kukliame Renoire'o muziejėlyje turėjau puikią progą nuvainikuoti

garsųjį impresionizmo romantiką, kuriuo ir taip ne itin pasitikėjau... Po intensyvių atradimų ir praradimų vienintelis mano troškimas būdavo grįžti namo, pas Antaną, kur, vos pravėrus kambario duris, dvelkdavo šiluma ir sunkiai žodžiais apibūdinamas tikrumas. Antanas iki šiol yra mano Paryžius. Nors – paradoksas – šiaip jau jis atrodė tikras lietuvis, žemaitis, Tomo įvardytas lietuvišku ažuolu, panašiu į senąjį jo tėviškės galiūną, kurį vėl išvydęs apsipylė ašaromis...

Kai Tomas pagaliau sudėjo knygon visą mončišką patirtį ir išmintį, sugretinęs jo būtį su „keistuolio filosofo“ Justino Mikučio likimu, papasakota istorija, mano galva, tapo meno paslapties manifestu, kurį Tomas mėgo sutvirtinti fraze „*menas – tai dvasinės energijos forma*“. Mončio „kūnas“ ir Mikučio „dvasia“, manau, įtikinamai iliustruoja šios ištarmės esmę. Aš dar pridurčiau neseniai atrastus Marguerite'os Yourcenar žodžius iš puikios novelės „Kaip išsigelbėjo Vanas Fo“ (beje, Tomo pabraukytus raide M, reiškiančia Mončį): „*Menininkas Vanas Fo mėgo tik daiktų pavidalus, o ne pačius daiktus, ir manė, kad nėra pasaulyje daikto, kurį vertėtų įsigyti, išskyrus teptukus, lako ir tušo puodelius. [...] Vanas Fo kalbėjo taip, tarsi tylą būtų siena, o žodžiai – spalvos jai dažyti.*“

Ši, o ir kitos ištarmės, ypač knygos partnerio Justino Mikučio svarstymai, iliustruoja ir Tomo pastangas tiesiog įlįsti į herojų kailį, stengiantis išsijoti grynuolius, ieškant juose to, iš ko atsiranda kūriniai. Mončio ir Mikučio istorija – dviejų suvienijimas arba vieno sudvejnimas – knygai suteikė originalią ir įtikinamą formą. Mano manymu, tai neabejotina Sakalausko sėkmė. Apmaudu ir nesuprantama, kodėl Mikučio partnerystė knygoje nuvylė Mončio artimuosius... Dar apmaudžiau tai, kad jokiai leidyklai neįmanoma įsiūlyti „Ketvirtosios dimensijos“ pakartojimo („kas gi dabar tokias knygas skaito“), nors patyriau, kad būtent jos labiausiai pasigenda Mončio gerbėjai.

Manau, „Ketvirtoji dimensija“ geriausiai atspindi Tomo rašymo stilių. Originalus dviejų žmonių – menininko ir filosofo – veik mistinis dialogas, suvienijęs formą ir dvasią, tampa kelrodžiu ieškantiems ne informacijos, o apreiškimo... ■

Irena RATKIENĖ

HEROJUS IEŠKO ŠALTINIO

„Charakteriai. Sąjūdininko novelės“ (dailininkas Ričardas Tumasonis. Vilnius. *Homo liber*. 2021). – dar viena Aloyzo Tendzegolskio knyga, šįkart novelių rinkinys. Nežinia, kodėl jis taip keičia žanrus, bet aki-vaizdu, kad jų nesirenka lengvabūdiškai. Rašė humoreskas, primenančias ironiškus traktatus, ilgus metus skelbė aforizmus, paskui esė apie aforistiką, o dabar štai sąjūdininko noveles.

Iš pradžių atrodo, kad tai bus aktualioji publicistika, tačiau autoriui rūpi kas kita. Kaip Lietuva išsivadavo iš imperijos, neturėdama nė vieno tanko? Lėmė lietuvių charakteris. O jis toks, kad imperijos tankai patys pasitraukė.

Autorius tarsi tyčia siekia būti senamadiškas. Bet kokia kaina vengia dirbtinumo, jau tapusio literatūros mada. Tikisi tuo būdu išryškinti Atgimimą. Menui tai visiškai nauja tema. Vėl prabilo žinomas prozininkas, buvęs mano bendradarbis, aktyvus Sąjūdžio laikų bendramintis. Jo kūryba įkvepia naujai apmąstyti dar tokį neseną laiką.

Ant viršelio daug žalios spalvos. Tarsi nuobodžiaime kieme. Vienos novelės herojė Dalytė mato, kaip prie žagarų krūvos tyko žvirblių katinas, kurį jai padovanojo kolūkio partsekretorius, jauniausias respublikoje! Ji sviedžia pagaikštį ir džiaugiasi pataikiusi... Neseniai brolis pasakojo apie Molotovą su Ribbentropu, tiedu sąmokslininkai dabar jai asocijuojasi su tuo plėšrūnu. Iš vaikystės prisimena, kaip katinai pradėdavo triaukšti pelę nuo galvos...

Ar dešimt novelių, kurias sieja tik pabrėžtinai populiariūs lietuviški vardai ir tylaus protesto atmosfera, su-